

Treball final de grau en Antropologia Social i Cultural

Facultat de Geografia i Història

Universitat de Barcelona

Curs acadèmic 2017-2018

**«Violència institucional i revictimització. L'experiència del procés judicial de dones
supervivents de la violència de gènere»**

Gina Cortés Viarnes

ginacortesviarnes@gmail.com

Tutor: Raúl Marquez

Resum

La recerca s'ha centrat en l'experiència del judici penal de dones supervivents de la violència de gènere en l'àmbit de la parella o ex-parella. L'objectiu de la recerca ha consistit en visibilitzar els relats i el sentit de justícia d'aquestes dones i problematitzar l'atenció que reben per part de la institució de justícia i analitzant la dimensió institucional de les violències. La metodologia utilitzada ha estat l'etnografia en l'àmbit jurídic-penal a partir de l'observació, entrevistes i acompanyaments a la ciutat de Barcelona i Manresa. Els resultats mostren diverses vulneracions en l'accés a la justícia, la reproducció d'estereotips i prejudicis masclistes envers les dones per part dels operadors jurídics i la visió reduccionista de la violència de gènere. També es mostra un tracte degradant a partir d'episodis de revictimització i de violència institucional en el procés judicial.

Paraules clau: violència de gènere, dones supervivents, revictimització, violència institucional, praxi jurídica, observació etnogràfica

Índex

1. Introducció.....	5
2. Objectius.....	7
3. Marc teòric i conceptual.....	7
4. Metodologia.....	10
5. Experiències degradants en el sistema judicial.....	12
5.1 L'experiència del procés judicial: reflexions de dones supervivents.....	13
5.1 L'experiència del procés judicial: reflexions de dones supervivents.....	13
5.2 Formes, praxis i evidències del dret androcèntric.....	18
5.3 L'experiència de la Violència institucional en el sistema de justícia penal.....	22
5.4 Models de «víctimes» com una forma de violència institucional.....	25
6. Conclusions.....	27
7. Bibliografia.....	28
7. Bibliografia.....	28

1. Introducció

Aquest article és el resultat d'una investigació en el camp de la justícia des d'una visió antropològica i que té com a objecte d'estudi les dones supervivents¹ de violència de gènere que decideixen recórrer al sistema penal i a la justícia ordinària

En aquest treball aportarem alguns elements per mostrar de quina manera el dret i la praxi jurídica impacten en les dones supervivents de violència de gènere que han passat per un procés judicial tractant de donar veu a la justícia indefensa, sentida i poc expressada (Terradas, 2010) que és invisibilitzada en gran part per la justícia “ordinària” o «instituída» ja que no es té en compte en tot el procediment, i que tampoc és visible en la redacció d'una sentència però que és viva i present en les experiències de moltes persones que han hagut de passar per un procés judicial.

La violència contra les dones s'ha conceptualitzat de múltiples formes sovint molt lligades als conceptes jurídics i a les lleis vigents que han rebut la influència de les teories i moviments feministes. Els canvis conceptuals i de nomenclatura han anat de la *violència domèstica*² a la *violència de gènere*, terme utilitzat per la llei estatal, Ley orgánica 1/2004 , de 28 de diciembre, de Medidas de Protección Integral contra la Violencia de Género, que aborda únicament la violència contra les dones en les relacions afectives.

I per una altra banda, la llei catalana 5/2008, de 24 d'abril, del dret a les dones a erradicar la violència masclista, aborda el concepte de *violència masclista*:

La violència que s'exerceix contra les dones com a manifestació de la discriminació i de la situació de desigualtat en el marc d'un sistema de

---

1 S'utilitzarà el concepte “supervivents” enlloc de “víctimes” per contribuir a utilitzar termes impliquin una connotació més positiva per les dones i que com comenta Bodelón (2008) que enfatitzin les estratègies de les dones per fer front a les violències.

2 Segons Comas d'Argemir les primeres mesures adoptades es dirigien individualment a les dones sense un qüestionament de la violència com estructural. «*Apenas hay referencias a los hombres, y mientras las víctimas son identificadas como mujeres, los agresores se presentan como neutros en términos de género*” (Comas, 2011:180)

relacions de poder dels homes sobre les dones i que, produïda per mitjans físics, econòmics o psicològics, incloses les amenaces, les intimidacions i les coaccions, tingui com a resultat un dany o un patiment físic, sexual o psicològic, tant si es produeix en l'àmbit públic com en el privat (Llei 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a erradicar la violència masclista, pàg.32)

Més enllà de les nomenclatures, és interessant centrar-se en l'enfoc de les lleis i en quines formes de violència recullen. El preàmbul de la llei 1/2004 exposa que la violència de gènere és *«una manifestación de las relaciones de poder históricamente desiguales entre mujeres y hombres»* i aborda els condicionants socioculturals que afecten a la construcció dels gèneres i en l'ordre social i cultural. El preàmbul doncs aporta una mirada estructural encara que l'expressió que s'utilitza: «violència de gènere» és més restrictiva respecte a «violència masclista» que s'utilitza en un sentit més ampli per parlar d'una diversitat d'abusos i formes de violència que pateixen les dones.

El plantejament inicial de la recerca era el d'incloure l'experiència sobre el procés judicial d'altres dones supervivents, en concret, un cas d'abusos i d'una agressió sexual. No s'ha arribat a abordar en el treball de camp donada la dificultat d'accedir tant als casos com als judicis ja que molts no son d'audiència pública. Per aquest motiu, en aquest treball s'utilitzarà el concepte violència de gènere d'acord a la llei espanyola ja que els casos analitzats fan referència a violències en l'àmbit de les relaciones de (ex)parella. I s'utilitzarà el de violència masclista per fer referència a totes les formes de violència vers les dones.

2. Objectius

En primer lloc, el treball pretén visibilitzar els relats i el sentit de justícia de dones supervivents de violència de gènere en l'àmbit de la parella o ex-parella sobre el procés penal. En segon lloc, vol contribuir en abordar i problematitzar l'atenció que

reben per part de la institució de justícia les dones supervivents, analitzant la dimensió institucional de les violències.

Les preguntes que es plantegen i que han guiat la recerca són les següents: Com viuen o han viscut el procés judicial les víctimes?, Com s'han sentit durant el procés? Com van arribar al procediment penal, què hi buscaven? Què hi han trobat? Què entenen per justícia?, Què s'accepta del relat de les víctimes i què no? Com funciona i quin és el procediment de la via penal ordinària?, Com es dona (si es dona) la victimització secundària?

3. Marc teòric i conceptual

La recerca parteix de la bibliografia existent sobre la violència de gènere en l'àmbit de la justícia i el valuós treball d'autores com Encarna Bodelón, Elena Larrauri, Jenny Cubells, Dolors Comas i altres investigadores que han treballat el tema i han aportat des de les seves recerques reflexions al voltant del gènere i el dret, la violència contra les dones en l'àmbit penal i han problematitzat la praxi jurídica des d'una perspectiva multidisciplinària i crítica. En concret, han visibilitzat les violències institucionals (Bodelón, 2014) i han evidenciat els estereotips, mites i males pràctiques (Bodelón, 2014, 2015; Canyelles, 2018; Cubells, Albertín, Casamiglia, 2010a, 2010b) dels operadors jurídics i que incideixen de forma negativa en els drets de les dones.

L'enfoc de la criminologia crítica ha encaminat part de la recerca ja que reflexiona i posa en dubte el model del sistema retributiu, és a dir, el model de justícia ordinari que no afavoreix una autèntica assumpció de responsabilitat de l'ofensor i tampoc permet ni facilita fer justícia i reparar a les víctimes. El nou paradigma³ (1977) de la justícia penal que sorgeix d'una crítica de la criminologia al dret, planteja un canvi

---

³ Howard Zehr (1990) dóna nom a aquest nou paradigma de justícia: justícia restaurativa de "restoration" ("hacer las cosas bien") a *Cambio de lentillas: un foco nuevo para el Crimen y Justicia*.

en la visió del delicte i critica la invisibilització de les víctimes en el sistema penal. En aquesta mateixa línia, hi ha hagut canvis en el marc jurídic que s'encaminen a redescobrir la víctima i a garantir els seus drets durant el procés jurídic. Un exemple és l'Estatuto de la Víctima 4/2015 del 27 abril, que sorgeix de la Declaració de Principis Fonamentals de Justícia per a les víctimes de delictes i abús de poder del 1985 fet per les Nacions Unides. El Parlament Europeu va presentar la Directiva 2012/29/UE que es centra fonamentalment en el desenvolupament dels drets de les víctimes en l'àmbit del procés penal i marquen la implicació de l'estat en crear les condicions bàsiques per garantir que es cobreixen les necessitats bàsiques de les víctimes. L'Estatut de la víctima contempla els drets, la participació en el procés, mesures de protecció i abordatge de les necessitats i l'atenció de les víctimes.

En todos estos aspectos el desarrollo de la victimología desempeña un papel fundamental, al hacer visibles los costes que el proceso penal puede tener para las víctimas en términos de victimización secundaria, identificar las necesidades reales de éstas, que en gran medida son ajenas a la respuesta punitiva ante el delito” (Tamarit, 2016:3)

La resignificació i la visibilització de les «víctimes» ha sigut útil i ha significat també una aproximació crítica al concepte, i també ha permès tal i com veurem més endavant reflexionar sobre els models de «víctimes» que concep el sistema penal i en concret sobre les dones supervivents de violència de gènere i violència masculista.

Des de la perspectiva antropològica, el dret i la justícia també formen part del context, tal i com apunta Ardèvol (1998:292) «*el derecho es un producto cultural y una práctica social*» i per tant és interessant veure no només com s'aplica el dret i sinó com es viu i s'entén el dret des de les persones. Per exposar l'experiència de les dones és necessari aportar conceptes que posin nom al tracte degradant que moltes relaten. El primer, *revictimització* que segons la llei catalana 5/2008 la fa referència a:

El maltractament addicional exercit contra les dones que es troben en situacions de

violència masclista com a conseqüència directa o indirecta dels dèficits –quantitatius i qualitatius– de les intervencions dutes a terme pels organismes responsables, i també per les actuacions desencertades provinents d'altres agents implicats (Llei 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a erradicar la violència masclista, pàg.34)

El segon, *violència institucional* Bodelón (2014, 2015) ja va situar la dimensió institucional de les violències contra les dones i va aportar elements d'anàlisi i crítica assenyalant la necessitat d'incloure definicions del concepte a la legislació. A l'esborrany de la Llei autonòmica 5/2008 s'havia inclòs⁴ en l'article 3 el concepte de violència institucional que es va rebutjar finalment en la discussió parlamentària i no es va aprovar. Tot i així hi ha diverses lleis llatinoamericanes conceptualitzen la violència institucional, a Argentina⁵, Venezuela⁶ i a Mèxic on en «*Ley general de acceso de las mujeres a una vida libre de violencia*» es dedica tot el capítol IV a la violència institucional i es desenvolupa en els articles 18, 19 i 20. En l'article 18 defineix la violència institucional com “*los actos u omisiones de las y los servidores públicos de cualquier orden de gobierno que discriminen o tengan como fin dilatar, obstaculizar o impedir el goce y ejercicio de los derechos humanos de las mujeres así como su acceso al disfrute de políticas públicas destinadas a prevenir, atender, investigar, sancionar y erradicar los diferentes tipos de violencia*”

4. Metodologia

La metodologia utilitzada per aquest treball ha sigut l'etnografia i l'observació etnogràfica en l'àmbit jurídic-penal. «*En el ámbito del acceso a la justicia, la*

---

4 Segons les advocades de dones juristes que van escriure l'esborrany de la llei al qual no s'ha pogut accedir.

5 «Ley 26485/2009 de protección integral para prevenir, sancionar y erradicar la violencia contra las mujeres en los ámbitos en que desarrollen sus relaciones interpersonales» (Argentina)

6 «Ley orgánica 40.548, de 25 de noviembre de 2014 sobre el derecho de las mujeres a una vida libre de violencia» (Venezuela)

observación etnográfica es una herramienta de gran utilidad para comprender los elementos jurídicos que no están recogidos en el derecho positivo» (Bodelón, 2015:112)

El treball de camp es va desenvolupar entre el desembre del 2017 i l'abril del 2018 materialitzant-se a través de la pràctica d'un conjunt de tècniques que han sigut útils per aportar una mirada global i qualitativa a la problemàtica de la violència de gènere en l'àmbit judicial i en concret sobre l'experiència del procés judicial de dones supervivents.

En primer lloc, i de manera transversal durant tota la investigació es va assistir a audiències públiques als jutjats de la Ciutat de la Justícia de Barcelona, en concret a dos tipus de jutjats: els l'àmbit penal i els jutjats de VIDO especialitzats en violència contra les dones. L'observació etnogràfica es va centrar en recollir tot tipus d'interaccions relacionades amb els casos de violència de gènere que hi havia als jutjats, fet que va implicar tant entrar als judicis, com fer observació als passadissos i sales d'espera. En especial, l'observació va servir per situar la praxi jurídica en violència de gènere, veure quin era el procediment, com s'escenificava el judici i veure de quina manera intervenien les parts i els operadors jurídics. La informació es va recollir en el diari de camp on es descrivia el judici que s'observava⁷, s'anotaven expressions textuais dels jutges, fiscals, advocats i les parts tractant d'aplegar també les impressions i reflexions de la investigadora.

En segon lloc, també de forma transversal es van fer acompanyaments a judici a dones a través de l'entitat Hèlia Dones⁸ a la Ciutat de la Justícia, gràcies als quals es va poder captar el tracte que reben les dones per part de les institucions juridico-penals.

---

7 En l'assistència a audiències públiques la informació prèvia del cas és molt limitada o pràcticament nula, llevat que s'hagi pogut escoltar alguna conversa entre advocats abans d'entrar al judici. En cap ocasió es va intentar parlar amb les dones ni les seves defenses.

8 Aquesta activitat es van fer en el marc del projecte "veïnes per veïnes" en el que dones voluntàries acompanyen a dones supervivents a declaracions i principalment a judicis. Els acompanyaments es van fer en rol de voluntària, és a dir, es va acompanyar a les dones en el seu procés i es van atendre les seves necessitats sense intervenir amb preguntes ni reflexions.

En tercer lloc, a través d'una advocada interessada en col·laborar amb la investigació va ser possible fer el seguiment d'un cas paradigmàtic de violència de gènere en l'àmbit de l'(ex)parella durant el procediment: assistint a la preparació del judici amb l'advocada, les declaracions i el judici que van tenir lloc als Jutjats de Manresa i una entrevista en profunditat. I del que s'ha pogut recollir de manera profunda tot el procés experienciat per la dona. També com a cas paradigmàtic però reconstruït de manera parcial es va entrevistar a una altra dona que feia uns mesos que havia culminat amb el procés judicial. Les entrevistes van tenir lloc en espais que van ser escollits per les mateixes dones i no van ser gravades per tal de conservar el clima de confiança i seguretat creat entre les dones entrevistades i la investigadora. Poques hores després de les entrevistes es va intentar reproduir i reescriure la conversa intentant recollir la forma en què s'havien expressat les dones per tal de ser el màxim de rigoroses possible amb les seves experiències i les reflexions, es va donar molta importància no només a què havien dit sinó també el to i les formes en les que ho havien fet.

L'anàlisi es centrarà principalment en l'estudi de cas de les dues dones entrevistades que tot i ser un nombre reduït de casos s'ha pogut reconstruir tot el procediment penal i s'ha recollit la seva narrativa en profunditat. La resta d'observacions i acompanyaments reforcen i acaben de completar el treball etnogràfic.

5. Experiències degradants en el sistema judicial

A partir del treball de camp, l'observació «in situ» als jutjats i les diferents experiències recollides s'han pogut observar les característiques del procediment i el tracte que reben les dones supervivents per part del sistema judicial. En alguns casos s'han vist procediments de caràcter correcte i que poden haver complert les expectatives de justícia que tenien les dones. Però tot i això, la majoria relaten que

encara que hagin aconseguit sentències favorables o les ordres de protecció que sol·licitaven han rebut un tracte degradant⁹. En la majoria d'acompanyaments i observacions a jutjats s'han vist episodis de revictimització o victimització secundària que es presenta sovint com una conseqüència «inevitable» o «inherent» al propi procés judicial per obtenir les proves corresponents. En altres casos i de manera més greu podríem estar parlant de violència institucional per part de les autoritats judicials i operadors jurídics.

Els resultats d'aquesta petita recerca mostren la vulneració del dret a les víctimes a «un trato respetuoso, profesional, individualizado y no discriminatorio» (4/2015:4) En l'àmbit internacional l'Organització de les Nacions Unides va suggerir i recomenar que els estats apliquessin polítiques orientades a les necessitats i les perspectives singulars de les víctimes de violència de manera que “ *respeten su dignidad e integridad y reduzcan al mínimo la intrusión en sus vidas, respetando al mismo tiempo las normas aplicables a la acumulación de pruebas*” (ONU, 2010:15)

I que el procediment penal protegís la privacitat, la identitat i la dignitat de la dona i que es garantís la seva seguretat durant el procediment legal tractant d'evitar una “victimització secundària” (ONU, 2010:13) Tot i les normes Europees i de l'Estat en referència als drets i la protecció de les víctimes el relat de les dones supervivents és un relat de dolor, desprotecció i incomprensió sobre el que han viscut durant el procés judicial.

---

9 L'entitat Dones Juristes a la seva web presenta un “Qüestionari sobre violència en l'àmbit judicial a les dones que denunciïn violència masclista” a través del qual recullen experiències d'un mal tracte per part dels operadors jurídics. Formes de maltractament que es contempnen: No prestava atenció al que jo li deia, no em va donar informació quan vaig demanar pels meus drets, em va negar l'ús de la mampara, em va acusar de mentidera, em sentia jutjada, em posava en ridícul, va fer broma amb la meua denúncia, no em deixava explicar tot el que em va passar, no em permetia explicar fets anteriors i altres agressions, em va cridar, em preguntava si tenia problemes mentals, va intentar en tot moment justificar la conducta de l'agressor, va insistir en què arribéssim a un acord, va dir-me que podia perdre els fills/es, va dir-me que podia acusar-me de fals testimoni, proposava i insistia en un acord (conformitat) encara que jo li deia que no, proposava i insistia en la guarda conjunta (custòdia compartida) en les mesures civils, no em va donar informació després de l'audiència / judici, no vaig aconseguir tornar a contactar amb el meu/la meua advocat/a després de la primera declaració, etc

5.1 L'experiència del procés judicial: reflexions de dones supervivents

Durant la recerca es va poder interlocutar amb una gran diversitat de dones i per a totes elles era important poder expressar com han viscut el trànsit pel procés judicial, veure aquesta necessitat implica preguntar-se sobre les mancances del sistema penal. Per entendre les dificultats amb les que s'han trobat les dones amb les quals s'ha contactat i per poder aterrar la problemàtica en casos i procediments concrets, es presenta la síntesi dels dos casos que s'han treballat amb més profunditat.

Estudi de cas 1¹⁰: Es tracta de la dona que feia vuit anys que mantenia una relació de parella en la que hi havia violència habitual. Els episodis de violència s'havien anat intensificant i va decidir marxar de la casa en la que vivien per anar a una casa d'acollida. En un primer moment no tenia intenció de fer cap denúncia però dies després al veure que la seva ex-parella pressionava de forma violenta a la seva família per saber on era va contactar amb una advocada i va posar una denúncia. Dos dies després va tenir un judici ràpid en el que es va acceptar una conformitat proposada per la defensa. La sentència contemplava un ordre d'allunyament d'un any i mig cap a ella, el seu lloc de feina i el seu domicili a més de treballs en benefici a la comunitat per l'agressor. Va agafar la baixa. A la casa d'acollida hi va estar quatre mesos, després va llogar un pis en una ciutat on no la coneixia ningú i lluny d'on vivia abans per protegir-se. Al tenir un risc molt alt, mossos d'esquadra l'acompanyava allà on anava, havent d'avisar dels moviments que feia. Els seus companys de feina la van avisar de que l'estaven veient a ell esperant a la sortida del seu lloc de feina. Ella va avisar a mossos perquè estava trencant l'ordre d'allunyament i el van detenir. Per aquest trencament va tenir un altre judici del que

---

10 S'ha assistit a la preparació del judici amb l'advocada, al segon judici, a una declaració a jutjats i s'ha fet una entrevista en profunditat.

ell va quedar absolt¹¹. Després del primer trencament, la van avisar de que ell havia anat al seu gimnàs a demanar si hi estava apuntada i va avisar a mossos. Els mossos de la ciutat on viu ella el van identificar en una altre ocasió a la ciutat on viu ella. Aquests dos episodis han sigut denunciats com a coaccions i estan a l'espera de judici. Paral·lelament, a la dona li va arribar una demanda d'un senyor que no coneix per un impagament d'un lloguer que ella no havia fet. La seva ex-parella havia falsificat la seva firma per fer-la avaladora del lloguer d'un local que havia deixat de pagar. Ella va declarar de nou als jutjats per aquest fet i serà jutjat posteriorment presentant-ho juntament amb el delicte de coaccions i com a violència econòmica. Actualment ella està pendent de tornar a la feina però també a l'espera del proper judici.

Estudi de cas 2¹²: Es tracta de la dona que feia un any que convivia amb la seva ex-parella. Dies després d'una forta agressió ell la va fer fora de casa deixant-la sense res i ella va anar a la comissaria a denunciar les agressions i la violència psicològica que havia estat patint. Allà li van agafar declaració sense assistència lletrada i li van fer fotografies de les lesions. Dos dies després va tenir un judici ràpid, l'advocada d'ofici va demanar una ordre de protecció que no li van donar. Va entrar a una casa d'acollida on va estar-hi entre 7 i 8 mesos. I va tenir un judici que va culminar amb una sentència condemnatòria: un ordre d'allunyament, la prohibició de portar armes durant tres anys i la inhabilitació per ocupar càrrecs públics també per tres anys. La defensa va recórrer la sentència i estan a l'espera. Tot i la sentència favorable a ella relata la discriminació que va patir durant el procés judicial pel fet de ser una dona migrant en situació irregular i les múltiples situacions de revictimització i violència institucional.

---

11 Tot i que a la sentència firmada i coneguda per les parts especificava que l'ordre d'allunyament era cap a ella, el seu lloc de feina i el seu domicili en un document annex (requeriment) que rep la persona a la que se li aplica la condemna especificava per un error administratiu que l'ordre només era cap a ella.

12 Es va fer una entrevista en profunditat

El primer contacte amb el sistema juridicopenal ve amb la denúncia a través de la qual en la majoria de casos es pretén aconseguir suport i protecció. Les dones amb les que s'ha contactat han viscut circumstàncies diferents però totes expressen han tingut dificultats per identificar la situació de violència¹³ i han assegurat que no sabien com sortir-ne. En la majoria de casos, tot i saber que la denúncia era un recurs que tenien disponible no confiaven en la seva eficàcia i tenien por a les possibles represàlies que podien patir.

«Yo veía esos carteles en la biblioteca que decían: «¡Denúncia!» pero pensaba: ¿y que van a hacer esta gente? Si denuncio él lo va saber y ¿qué va a pasar conmigo? Ahora lo pienso y no iba tan desencaminada. Un día me agredió feo, al otro me echó de casa, salí sin absolutamente nada. Fui a denunciar y allí empezó mi infierno. Denuncié porque no tenía otra y estaba sola en este país pero ahora pienso que si hubiera tenido a alguien acá no hubiera denunciado»(estudi de cas 2)

Tot i la creença social que les dones denunciïn amb l'objectiu de castigar el comportament dels seus agressors, pel que s'ha pogut observar a partir de les dones supervivents amb les que s'ha contactat la denúncia és bàsicament una estratègia de protecció o com una sortida que l'Estat proporciona a la situació de violència.

«Jo al principi no tenia cap intenció de denunciar, jo pensava que amagant-me s'oblidaria de mi i em deixaria en pau però com que va començar a amenaçar a la

---

13 És important puntualitzar les raons que dificulten a les dones en situació de violència sortir del *cicle de la violència* (Walker, 1979). Es repeteixen de manera cíclica tres fases: 1. *Fase d'acumulació de tensió*: escalada gradual de la tensió, l'home es molesta sense motius aparents (ex. La sopa està freda), la dona es sol prendre aquestes discussions com a episodis aïllats que pot controlar i que desapareixeran. 2. *Fase d'explosió*: La situació esclata en forma d'agressions físiques, psicològiques, sexuals, econòmiques i cada vegada son més intenses. 3. *Fase de reconciliació "lluna de mel"*: l'agressor es disculpa, mostra el seu penediment i utilitza estratègies de manipulació afectiva per evitar el trencament de la relació fent promeses, mostrant-se més afectuós que mai. L'escalada gradual de la violència i els elements de manipulació porten a la normalització de la violència.

meva família vaig decidir denunciar i parar-li els peus. Jo no li vull cap mal, només vull que em deixi i no veure'l mai més» (estudi de cas 2)

Així doncs les principals expectatives de les dones són en un primer moment aconseguir una ordre de protecció per a elles i els seus fills/es (per altra banda, segons el Consell General del Poder Judicial a Catalunya, el 51% de les ordres de protecció que se sol·liciten es deneguen). Aquest primer pas també sol ser el primer episodi de frustració de moltes dones davant les seves expectatives enfront la justícia. Així es va recollir durant l'acompanyament a una dona amb dos fills, un d'ells menor d'edat, a un judici ràpid: *«La dona feia 48h que havia interposat la denúncia, havia marxat de casa amb els dos fills, han assistit al judici ràpid i l'advocada d'ofici els hi ha dit que segurament no els hi donarien l'ordre de protecció, la dona s'ha extranyat i li ha preguntat: «¿entonces no lo entiendo, para qué sirve la denuncia? ¿Ahora que hacemos? Tampoco podemos volver a casa...»¹⁴*

Després de la denúncia, més tard que d'hora i si és que la denúncia s'ha acceptat a tràmit, té lloc el judici. En moltes ocasions el primer contacte amb els jutjats és a través d'un judici ràpid entre 48 i 72 hores després de la denúncia i per tant sense fase prèvia d'instrucció. El judici en qualsevol de les seves formes és traumàtic per a moltes dones i també un moment d'especial vulnerabilitat ja que el fet de trobar-se de nou amb l'agressor fa que estiguin molt insegures i suposa per elles reviu experiències molt doloroses *«venir aquí (al judici i a la ciutat on vivien) vol dir recordar-ho tot¹⁵»*. Generalment en els judicis ràpid no hi ha contacte entre les parts però una qüestió que durant el treball de camp va cridar l'atenció va ser la manca de protecció que reben les dones en l'espai físic dels jutjats. Acusació i defensa han de compartir llargues estones d'espera en un mateix espai, fet que genera un clima de tensió i nerviosisme que es tradueix en por per a la majoria de dones. En una ocasió es va observar com una dona tenia un atac de pànic quan la seva ex-parella se li va acostar durant el temps d'espera per entrar al judici. Un altre episodi que es va

---

14 Diari de camp, nota del 13/03/18, acompanyament 1

15 Diari de camp, 09/02/18, estudi de cas 1

recollir al diari de camp durant un acompanyament a una dona i els seus dos fills: «la dona ha demanat un espai reservat per poder esperar i no haver-se de creuar amb el pare dels nens i el funcionari li nega». En moltes ocasions ambdues parts entren i surten per la mateixa porta dels jutjats sense cap tipus de supervisió ni acompanyament.

El desgast emocional que suposa el procediment judicial és un dels motius pels quals les dones pensen en abandonar el procés.

«Moltes vegades tinc ganes de deixar-ho tot perquè això m'està desgastant molt i m'està fent molt de mal i ja no tinc gaire confiança. No em deixa avançar, em sento encallada en això que no s'acaba mai. Jo necessito passar pàgina però també penso si ho retiro tot i hi torna la justícia encara em dirà que encara és culpa meva» (Estudi de cas 1)

Tal i com apunta Bodelón (2014) el silenci de les dones i la fugida del sistema penal és un símptoma de la deficient protecció que reben les dones que han patit violència de gènere durant el procediment penal. També assenyalen Cala i García (2014) des l'àmbit psicològic que les emocions que més senten les dones durant els procediments són por, sensació de perill i esgotament.

Un altre de les frustracions que més s'han observat respecte les expectatives de les dones és la incomprensió del procés judicial, que es dona per diversos motius. En general el dret i el sistema jurídic son estranys, l'ús excessiu de tecnicismes jurídics, el sistema jeràrquic, ritualitzat i formal fa que les dones percebin els jutjats com un lloc hostil, poc accessible i allunyat de la realitat que viuen. Les dones expressen la seva incomprensió davant del procediment, no comprenen per què han de declarar en repetides ocasions, per què han de coincidir amb l'agressor o per què no és un sol jutge qui porta tot el seu cas. «No entenc perquè hi he d'anar jo si jo no hi era allà. Porto un any amagada perquè no em trobi i ara he d'anar allà (al judici) i obrir tot això quan és ell que es va saltar l'ordre? No ho entenc. És una merda, és

necessari?» (Estudi de cas 1)

En general les dones senten que l'experiència del procés judicial els hi ha fet molt mal inclús algunes comenten que han rebut el tracte contrari que s'esperaven. *«És que els hi falta (als jutges) sensibilitat i humanitat... realment els hi falta molt»* (Estudi de cas 1).

Un altre aspecte que sorgeix de la reflexió del procés judicial viscut és la desconfiança cap el sistema de justícia.

«M'he quedat mol aixafada, jo de veritat confiava amb la justícia però ara els hi diria: «gracias por nada» perquè m'han fet sentir molt malament. Jo he fet tot el que et diuen que facis, va trencar l'ordre d'allunyament i ho vaig denunciar i ara l'absolen... realment em fa molta ràbia i per què ell s'ho prengui com que li estan donant la raó perquè ho estan fent, no li esta parant els peus» (Estudi de cas 1)

.2 Formes, praxis i evidències del dret androcèntric

Fruit de l'observació als jutjats, l'escenari etnogràfic de la recerca, es va poder observar com la posada en pràctica del sistema penal i el discurs jurídic es troben en tensió amb el relat de les dones supervivents. Cal especificar que partim d'una ficció jurídica¹⁶, com a membres de la societat se'ns reconeix el principi d'igualtat, però sabem que a la pràctica no tots som iguals davant la llei. El dret (civil-penal) no accepta el fet de la desigualtat davant la llei ni la vulnerabilitat d'alguns individus, parteix com dèiem d'una suposada igualtat que no és equitat¹⁷ i per tant, d'una

---

16 *«Tècnica jurídica consistent a atribuir legalment a determinades persones o coses una qualitat o una condició que no tenen per tal de poder atorgar-los per raons d'equitat uns efectes determinats»* Termcat, Diccionari de dret civil en línia.

17 Ignasi Terradas (2015:15) aclarava en un peu de pàgina un dels motius pels quals hi va haver un recurs d'inconstitucionalitat contra la llei 1/2004 *«puede entenderse como una incomodidad frente a la práctica de la equidad judicial. (...)parte de una ley capaz de compensar la mayor vulnerabilidad de una parte —la desigualdad de hecho desde la incoación— (...) la ley permite jugar con ventaja a favor de la parte desaventajada, pero*

fició. Si hi ha una desigualtat fàctica, és a dir, un punt de partida desigual, com és el cas de les dones respecte els homes en el nostre context, s'ha de buscar l'equitat. El conflicte que exposem és doncs un conflicte jurídic però també cultural. Durant el treball de camp hem pogut veure com les teories i principis del dret com la «imparcialitat», «l'objectivitat», «la neutralitat» determinen la praxi jurídica i legitimen unes formes concretes de recórrer al dret, de posicionar-se davant del dret i també una forma de «viure el dret» (*dret viscut*¹⁸) negant la desigualtat de facto entre homes i dones i contribuint en la ideologia masclista. Els jutges, per altra banda, no estan aïllats del context social i cultural, tal i com comenta l'antropòloga Canyelles (2018:3) «*la cultura masclista roman molt arrelada i és present en tots els àmbits de la societat*» i per tant també en l'àmbit judicial.

Durant el treball de camp es va observar la pràctica del dret i les seves formes, i va resultar interessant reflexionar sobre quin tipus de relat, quines formes d'expressar-se es permetien durant el judici. I observar en què s'enfocaven jutges, advocats i fiscals durant el procés judicial.

Podem dir que en la majoria de judicis en els que es va fer observació no es van tenir en compte les visions que aportaven les dones ni es va donar atenció a les necessitats que expressaven; la seva figura és instrumentalitzada únicament com a rol de testimoni per provar els fets i inculpar a l'acusat. Es van presenciar múltiples ocasions en què jutges i jutgesses tallaven les narracions sovint de forma molt imperativa i demanaven a les dones que es limitessin a respondre les preguntes que els hi feien.

«no me dejaban terminar las frases, me decían: «esto no importa, no vamos a juzgar lo psicológico» Solo les interesaban las lesiones. Y yo ahora pienso: ¿Y si no hubiera tenido lesiones visibles? Porque me dio otros golpes que no se veían y me maltrató psicológicamente durante mucho tiempo, todo esto esta

---

corresponde al juzgador decidir la aplicación de esa ventaja por equidad o “discriminación positiva”»

18 Tal i com explica Terrades (2015:14) «*la cuestión del derecho vivido como opuesto, o como transformación necesaria, del derecho predicado, instituido*»

debajo y es lo que hace muchísimo daño. El me anuló, no me dejaba salir de casa, era casi un secuestro. Pero lo emocional no les importa. En el juicio me preguntaban cosas estúpidas como qué había en la pared cuando me agredió. Es que yo qué se, cuando estas ahí y alguien te esta haciendo daño y además alguien a quien quieres sólo sientes dolor» (Estudi de cas 2)

En general les dones no se senten escoltades ni ben ateses (Cala, García, 2014; Albertín, Cubells, Casamiglia, 2010; Bodelón, 2015) Com relata la dona (estudi de cas 2) a la cita anterior allò emocional i la «subjectivitat» queda completament fora de l'àmbit judicial queda vetat en el propi judici i es fomenta la contenció emocional de totes les persones presents al judici. *«aquí no hemos venido a hablar sobre como se usted se siente. Conteste lo que le pregunto»¹⁹*

Tal i com apunten Cubells, Albertín i Casamiglia (2010) i s'ha pogut corroborar durant el treball de camp, en el sistema juridicopenal hi predomina un «repertori interpretatiu» molt específic i reduccionista: el «repertori empirista» que presenta els fets com a dades primàries i que se centra en buscar proves per provar el delict. La justícia analitza el que valora: els «fets», l'objectiu. I redueix la violència de gènere a les lesions físiques i deixa de banda, desatent i ignora el patiment emocional i el malestar experienciat per les dones. No hi ha lloc per la emocionalitat: es desprecia, molesta, es considera que «contamina» el procediment (Cubells, Albertín i Casamiglia, 2010) i que és aliè a la justícia. Aquesta visió està estretament lligada als valors patriarcals i a l'androcentrisme dels conceptes i les pràctiques penals atès que aquells valors associats, que no naturals sinó culturalment construïts, amb «allò femení» es troben devaluats a nivell social.

El sistema legal estaría contruido a imagen y semejanza de los hombres: concepción individualista del individuo, desatención a los principios de cuidado e interdependencia, procedimientos que no dan prioridad a las soluciones negociadas, organización jerárquica, etc. De esta manera, el derecho es definido como una institución patriarcal (Bodelón, 1998: 645)

---

¹⁹ Diari de camp, 01/02/18, observació 2

En una ocasió es va recollir com una jutgessa li cridava «¡que no me llores!»²⁰ a una dona que plorava mentre feia la declaració. En un altre episodi una dona cridava de ràbia explicant la seva història abans d'entrar a judici, el seu advocat li va comentar que no era el lloc per explicar-ho «d'aquesta manera» i que perdria el judici. El que té valor a nivell social i cultural en el marc de la societat patriarcal està en sintonia amb les formes androcèntriques del dret i amb la forma en què es valoren i legitimen certes pràctiques i s'ignoren o desprecien d'altres.

En la majoria d'ocasions, com també va observar Bodelón (2014), els jutges no profunditzaven en la història de violència sinó que se centraven bàsicament en investigar i preguntar sobre els episodis de violència física i agressions més recents, fragmentant l'experiència de les dones i invisibilitzant l'entremat ampli de les violències. Les pràctiques del model androcèntric vulneren de nou el dret de les dones a un judici just que atengui a les seves necessitats i a ser escoltades amb empatia i respecte. Com bé proposa Bodelón, és el propi sistema de justícia que s'ha d'apropar a les dones i no al revés generant situacions de revictimització i limitant el relat de les dones.

«No son las mujeres que sufren violencia las que deberían adaptar su relato de lo vivido a las categorías jurídicas, sino que el espacio jurídico debe posibilitar que las víctimas de violencia de género expresen sus daños y posteriormente informarlas de qué aspectos de dichos daños por razones materiales o informales va a ser o no tenidos en cuenta en el proceso» (Bodelón, 2014:150)

Així doncs, podem exposar que el sistema legal, tot i les lleis específiques amb temes de violència, no aborda el concepte de violència de gènere amb tota la seva complexitat i acaba per reproduir també dins de l'àmbit de justícia la desigualtat estructural i la situació de dominació a través de la imposició d'un relat únic, unes formes que limiten la subjectivitat de les dones. La cita que recull Bodelón de

---

20 Diari de camp, 09/03/18, observació 2

Mackinnon sintetitza molt bé la reflexió que hem exposat sobre l'hegemonia i subordinació a la que contribueix també el dret. *«los hombres controlan la cultura, las instituciones sociales y legales, y nuestros cuerpos. En conclusión, el género no es una cuestión de diferencia sino de dominio»* (Bodelón, 1998:645) La mateixa reflexió seria vàlida per parlar d'altres tipus d'opressions socials que intervenen també en el dret com la transfòbia, l'homofòbia o el racisme.

5.3 L'experiència de la Violència institucional en el sistema de justícia penal

A partir del treball de camp fent observació, acompanyant a dones als jutjats i entrevistant a dones supervivents de violència de gènere es van observar greus situacions de discriminació, tracte degradant, prejudicis envers les dones, aplicació de nocions estereotipades, omissió de protecció, etc. que han portat a incorporar el concepte de violència institucional a l'anàlisi i exposició de resultats.

S'han observat múltiples formes de violència institucional, tot i que de nou se sol associar el concepte de violència a la violència física, agressions i tortures per part de cossos de seguretat, funcionaris de centres de privació de llibertat, etc deixant de banda tota una altra serie de violències més «estructurals», «simbòliques» que reproduïxen la violència masculista. En el cas de la violència institucional contra les dones i en concret en dones que recorren al sistema penal per violència en l'àmbit per la (ex)-parella ens trobem amb una violència “invisible” que no té a veure amb danys físics i que està completament normalitzada i naturalitzada en les pràctiques juridicopenals i en el procediment. La violència institucional en l'àmbit de la violència de gènere fa referència a reproducció d'estereotips sobre les víctimes, prejudicis sobre les dones, culpabilització per la violència patida, desempara,

desprotecció, preguntes degradants, morboses, apologia de les denúncies falses etc. En definitiva, la reproducció dels estereotips i prejudicis de la societat masculista en la pròpia institució que és qui administra la Justícia.

De forma recurrent s'ha observat la manca de credibilitat que se'ls hi dona a les dones pels prejudicis sobre si son mentideres o exagerades. Canyelles (2018) recull en la seva investigació els prejudicis d'alguns operadors jurídics que culpabilitzen a les dones de la violència que pateixen: *“A lo mejor se da un episodio de violencia o a lo mejor lo ha generado la propia denunciante. Y el tío pierde los papeles”* (Calleñyes, 2018:63)

Es va observar el judici d'un cas que havia sigut denunciat pels veïns. Van arribar els dos junts, segons comentaven al passadís els testimonis de mossos, la parella vivia al carrer i entre riures comentaven “un día la va a matar”. Quan va arribar l'advocat d'ofici de l'acusat va dirigir-se a la dona de forma infantilitzadora i amenaçadora *“tu, calladita eh. Te acoges a no declarar y ya esta”*²¹.

En el cas de dones migrants hem pogut observar com la violència institucional es magnifica a través de discriminació, actituds i comentaris racistes. Centrant-nos en els dos estudis de cas, la dona del cas 2 (d'origen llatinoamericà, que havia vingut a viure a Catalunya amb la seva parella) va rebre durant tot el procés judicial un tracte discriminator tant per part del jutge, les advocades de la defensa i la seva pròpia advocada d'ofici. Segons relata, després d'explicar alguns episodis de violència la jutgessa, en el judici ràpid, la va replicar amb la frase: *«bueno tu viniste aquí, no?»* responsabilitzant-la d'alguna manera de la situació en la que es trobava, i ella mateixa reflexionava: *«insinuaban que como yo que había venido acá pues que de alguna forma me lo había buscado»*. També exposa que va sentir-se discriminada pel fet de ser una dona migrant.

«Toda su defensa intentó sustentarse en que yo era inmigrante y hacía todo eso por conseguir los papeles o para quedarme acá... es muy doloroso. Tu vas ahí buscando protección y comprensión y te tratan como si todo el rato

---

21 Diari de camp, 15/02/18, observació 2

estuvieras mintiendo» (Estudi de cas 2)

Afegia que l'advocada de l'altre part va exposar durant el judici que ella no treballava i que ell la mantenia «*¿qué pasa que porque alguien te de un plato de comida ya es tu dueño y puede maltratarte? Además éramos pareja*». (Estudi de cas 2)
A més exposava que es va sentir poc recolzada per la seva pròpia advocada que no va mostrar interès per conèixer el cas i que fins poc abans d'entrar a judici no va localitzar-la.

«La abogada de oficio me decía eso que por qué no me iba a Colombia, que dejara el juicio. Me presionaba para que aceptara lo que me ofrecía la otra parte. ¿Tú crees que la persona que te defiende te tiene que decir eso? Es que no te da nada de seguridad» (Estudi de cas 2)

En la cita anterior es revela una pràctica molt habitual que s'ha observat als jutjats que és la de pressionar a les dones perquè acceptin una conformitat, un pacte o que no segueixin amb el procés.

En la mateixa línia, el cas d'estudi 1 recull alguns episodis de revictimització i violència institucional. En el primer judici la jutgessa li va preguntar que com una dona «com ella» s'havia deixat fer això. La dona reflexiona que en el moment no va reaccionar però que després es va sentir molt dolguda i ofesa, sentint que la violència que denunciava retornava en contra d'ella mateixa. També va tallar el seu relat exposant: «*no quiero que me cuentes 8 años de maltrato*». En un altre episodi, i així es va recollir en el diari de camp, a l'acabar la declaració i de manera informal la jutgessa que ja havia coincidit amb la dona en una altre ocasió li va donar consells sobre el que havia de fer d'ara endavant, la va tractar de forma infantilitzadora i condescendent responsabilitzant-la de la situació de violència que havia viscut.

Doncs a disfrutar que ho tens tot, ets guapa, ets jove, tens feina, què més vols? Això sí, ara has de mirar bé les parelles eh... que es que les dones al final també tenim culpa, ens hem de fixar perquè sinó ja sabem què passa, ja veus el que t'ha passat. A veure les dones hem de fixar-nos amb aquelles llumetes que ens avisen, n'hi ha de grogues... de vermelles, quan veiem una llumeta

això vol dir que ens està avisant i hem d'anar en compte. Ara ja ho saps... Jo veig a moltes dones i sempre en un moment més així els hi dic ara s'ha de canviar, s'ha d'anar amb els ulls ben oberts perquè també acceptem aquestes situacions. Ara ja a espavilar (Estudi de cas 1)

Durant el segon judici (per trencament de l'ordre d'allunyament) la jutgessa insistia en si ella estava segura que no volia veure'l a ell o si en algun moment ella havia intentat contactar-hi o acostar-s'hi. Ella es mostrava molesta per la insistència de la jutgessa i per què insinuava que ella havia «fomentat» el trencament de l'ordre «provocant-lo» d'alguna manera.

En un acompanyament, es va presenciar com el jutge insistia en preguntar a la denunciada si tenia problemes mentals o de “visions” en relació als fets de violència que explicava.

Com molt bé van detectar Cubells, Casamiglia i Albertín (2010), hi ha diferents processos que afecten a la subjectivitat de les dones: processos de patologització, culpabilització, infantilització, homogeneització i a través dels quals es retira la capacitat d'agència de les dones supervivents i es reproduceix la violència masclista envers les dones.

5.4 Models de «víctimes» com una forma de violència institucional

Són recurrents les afirmacions dels operadors de la justícia penal sobre com són o com «han de ser» les víctimes de violència de gènere i la violència masclista en general. Elena Larrauri (2008) identifica cinc tòpics: la dona irracional (que retira la denúncia), la dona instrumental (que denuncia per un fi), la dona mentidera (que denuncia de forma falsa), la dona punitiva, i la dona venjativa. Aquests tòpics encara que no sempre s'exterioritzen en forma de comentaris directes, les dones tenen coneixement d'aquestes formes de discriminació i ho tenen present en els judicis.

«Cada vegada que obro la boca penso molt el que dic, jo estic tranquil · la perquè dic la veritat però abans de dir algo penso molt en com es pot entendre, sento que tot ho tenen en compte i que em jutgen a mi» (Estudi de cas 1)

Fins i tot en una preparació d'un judici la mateixa dona de la cita anterior rebia recomanacions de la seva advocada que sensibilitzada amb el tema i coneixedora dels prejudicis dels operadors jurídics li deia que el dia del judici anés sense anells, sense joies, sense maquillar i amb les ungles despintades. Alhora en el moment de practicar la declaració la dona s'expressava amb ràbia i al mateix moment amb les mans entre les cames i una postura corbada l'advocada li aconsellava *«no ho facis amb rabia, ni amaguis les mans entre les cames i curvada perquè sembla que amaguis algo, ja sé que només són nervis però ells van a totes. Ho has de dir amb por i destrossada, és l'únic model de víctima que reconeixen»*²²

La majoria de les dones entrevistades asseguraven que s'havien sentit menyspreades i tractades amb poc respecte només pel fet d'entrar en la categoria de «dones maltractades». Als judicis es va observar la tendència dels jutges a referir-se a les dones no pel seu nom ni en primera persona sinó com a «la perjudicada», «la víctima», fomentant el model estereotipat que ha estudiat Larrauri: *«la mujer tutelable, indecisa, contradictoria, marginada, mentirosa... La creación de un falso estereotipo de mujer víctima de violencia de género conlleva numerosos problemas: las mujeres que padecen violencia no se ajustan al estereotipo, causando esto la consecuente «frustración» de los operadores jurídicos y sociales»* (Larrauri, 2007 a Bodelón, 2008: 288-289)

També algunes dones expressen no sentir-se còmodes o poc representades amb el terme víctima *«Yo no soy una víctima, no me siento víctima de nada. Yo estoy aquí»* (Estudi de cas 2), reivindicant-se com un subjecte actiu i viu.

Així doncs, tal i com ho han fet els moviments feministes seria interessant poder problematitzar el concepte de «víctima» utilitzat pel sistema de justícia i construir un concepte crític que representi a les dones i que, tal i com proposa Arias (2012), es

---

22 Diari de camp, 05/02/18, estudi de cas 1

construeixi superant els continguts limitats al dany, el dolor, el delictes i/o el crim, i que es centri en l'autoafirmació de la víctima, l'obtenció de reconeixement de l'autocapacitat de resistència.

6. Conclusions

En aquest treball a partir de la interacció entre l'antropologia i el dret s'ha pogut observar el funcionament del sistema judicial, a través de l'etnografia s'ha pogut veure quin tracte reben les dones supervivents en els espais jurídics. A tall de conclusió, podem dir que l'atenció que reben les dones supervivents de la violència de gènere és completament deficient. A més, tal i com s'ha exposat, s'han observat diverses vulneracions: el dret a les víctimes a ser tractades amb respecte i a contemplar les seves necessitats, s'ha pogut veure obstaculitzat el dret d'accés a la justícia sobretot en dones migrants per les recomanacions d'abandonar el procés així com la invisibilització de la violència habitual en pràcticament tots els casos observats. També una de les vulneracions més habituals és l'omissió de protecció amb la denegació d'ordres de protecció que sustenten la repetició de les situacions de violència. S'ha observat que el model de justícia penal impedeix a les dones expressar el dolor des de les seves pròpies subjectivitats i això fa que no es resolguin les expectatives de justícia a un nivell més «humà». S'ha observat que els episodis de revictimització són una constant per la pròpia forma procedimental i la manca de sensibilitat social que tenen els diferents actors de la justícia penal. En la majoria d'observacions, es van constatar formes de violència institucional a través de múltiples formes: reproducció d'estereotips, mites masclistes en relació a les dones, així com actituds masclistes i classistes. Podríem dir que la violència institucional envers les dones supervivents és una forma de violència masclista i que la ideologia masclista es reproduïx també en l'àmbit de justícia.

Finalment, és important destacar que en l'experiència de les dones no només hi ha episodis de victimització i violència s'ha de valorar també des de justícia la resiliència d'aquestes dones i l'impuls que mostren per expressar el seu sentit de justícia.

Com a recomanacions i propostes seria important que tots els operadors jurídics tinguessin una formació especialitzada en gènere i violències masclistes i que hi hagués una revisió profunda de les pràctiques jurídiques. És imprescindible que es s'apliqui l'estatut de la víctima així com les recomanacions de les Nacions Unides.

7. Bibliografia

Ardèvol, E. “Antropología Jurídica y Etnografía” (1998) a M.J Anón, R. Bergalli, Calvo, M. Y Casanocas Pompeu (Coord.), *Derecho y sociedad*, Valencia: Tirant lo Blanch, 291-319.

Arias, A. (2012) “Teoría Crítica y derechos humanos: hacia un concepto crítico de víctima” a Nómadas. Revista Crítica de Ciencias sociales y Jurídicas (36)

Bodelón, E. (1998) “Género y derecho” a M.J Anón, R. Bergalli, Calvo, M. Y Casanocas Pompeu (Coord.), *Derecho y sociedad*, Valencia: Tirant lo Blanch, 291-319.

Bodelón, E. (2008) “La violencia contra las mujeres y el derecho no-androcéntrico: perdidas en la traducción jurídica del feminismo” a *Género, violencia y derecho*, Valencia: Tirant lo Blanch,

Bodelón, E. , Rodríguez, R. (2015) “Mujeres maltratadas en los juzgados: la etnografía como método para entender el derecho “en acción”” a *Revista de Antropología Social* (24) 105-126

Bodelón, E. (2014) “Violencia institucional y violencia de género” a *Anales de la Cátedra Francisco Suárez*, (48) 131-155

Comas d'Argemir, D. (2011) «La violencia sobre las mujeres en la agenda política, en la sociedad y en los medios de comunicación» a *Ankulegi: gizarte antropologia asizkaria = Revista de antropología social*, (15) 175-192

Cubells, J., Calsamiglia, A., Albertín, P. (2010) “Sistema y Subjetividad: la invisibilización de las diferencias entre las mujeres víctimas de violencia machista” a *Quaderns de Psicologia*, vol. 12 nº 2, 195-207

Cubells, J., Calsamiglia, A., Albertín, P. (2010a) “Transitando por los espacios jurídico-penales: discursos e implicaciones para la intervención en casos de violencia hacia la mujer” a *Acciones e Investigaciones Sociales*, 28, 79-108

Canyelles, C. (2018) “La influència soterrada de la ideologia masclista en la cultura jurídica. Una etnografia del procés judicial de la violència de gènere” publicat per el Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especializada

García, M i Cala, Mª Jesús. (2014) “Las experiencias de mujeres que sufren violencia en la pareja y su tránsito por el sistema judicial: ¿qué esperan y qué encuentran?” a *Anales de la Cátedra Francisco Suárez*, (48) 81-105

ONU (2010) «Fortalecimiento de las respuestas en materia de prevención del delito y

la justicia penal a la violencia contra la mujer» E/CN.15/2010/L.2/Rev.1 Viena

Tamarit, J. M^a. (2016) “Hacia un estatuto jurídico de las víctimas en España: la necesidad de un nuevo modelo de protección”

https://www.fiscal.es/fiscal/PA_WebApp_SGNTJ_NFIS/descarga/7_5Ponencia%20Sr%20Tamarit.pdf?idFile=a3afef05-590d-4705-bb73-4239dcb5568f

Terradas, I. (2010) «Presentació» a *Cultura i Justícia: perspectives antropològiques*.
Revista d’etnologia de Catalunya (35)

Terradas,, I. (2015) (Coord.) “Derecho y Antropología Social en pie de igualdad”.
Dossier a la *Revista de Antropología Social*.

Ley Orgánica 1/2004, de 28 de diciembre, de Medidas de Protección Integral contra la Violencia de Género.

«Ley general de acceso de las mujeres a una vida libre de violencia», Mexico 2007

